پژوهشنامهٔ قرآن و حدیث

Pazhouhesh Name-ye Quran Va Hadith

شمارهٔ ۳۹، پاییز و زمستان ۱۴۰۵
صص ۲۲۳-۲۴۳ (مقاله پژوهشی)

No. 39, Autumn & Winter 2026/2027

بررسی موجودات فراانسانی در صحیفه سجادیه

عباس میرزایی[۱]، نازنین احمدی[۲]

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۵/۰۳/۱۹ـ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۵/۰۴/۱۱)

چکیده

صحیفه سجادیه یکی از مهمترین و دسته اول‌ترین منابع حدیثی شیعی از سده نخستین هجری است که آموزه های اعتقادی را بر اساس تبیین امام معصوم ارائه کرده است. یکی از این مباحث، موضوعات مرتبط با موجودات فراانسانی است. این مقاله به بررسی این موجودات/مخلوقات می‌پردازد؛ به این معنا که تلاش می کند که نظام معنایی /داده‌های مرتبط با هر کدام از این دو، یعنی فرشته و شیطان را بر اساس یکی از اصیل‌ترین منابع معرفت دینی، یعنی صحیفه سجادیه مورد پژوهش قرار دهد. این مقاله تلاش می کند به این سوال پاسخ دهد که امام سجاد(ع) در صحیفه سجادیه چه تبیینی از ملائکه و شیطان ارائه می کند؟ به نظر می‌رسد حضرت به طور عموم درباره هر یک از این دو توصیفاتی ناظر به هویت و کارکردها، به خصوص برای فرشتگان و شیطان، بیان کرده است. با بررسی و تجزیه تمام متن صحیفه سجادیه به روش توصیفی این نتیجه به دست آمد که امام سجادع تلاش کرده نظام معنای خاصی از فرشتگان و شیطان ارائه کند که در پاره از آن‌ها متفاوت با آنچه بعدها در اندیشه اسلامی گفته شده، می‌باشد.

کلید واژه‌ها: آموزه‌های اعتقادی، امام سجاد (ع)، صحیفه سجادیه، فرشته، شیطان.

۱. استادیار گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)؛
a_mirzaei@sbu.ac.ir

۲. دانش آموخته کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران؛
Ahmadi136996@gmail.com

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

مقدمه

این پژوهش با تکیه بر آموزه‌های ارزشمند صحیفه سجادیه، به کاوش در دو مقوله بنیادین و تأثیرگذار در تفکر اسلامی یعنی ملائکه و شیطان می‌پردازد. مباحث مرتبط با این دو موجود فراطبیعی، از دیرباز جایگاه ویژه‌ای در اندیشه دینی مسلمانان داشته و در متون دینی و فلسفی آن‌ها مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. ملائکه به عنوان موجوداتی خاص، در حوزه‌های مختلفی از جمله توحید، علم الهی، و نظم آفرینش نقش محوری ایفا می‌کنند. مطالعه دقیق نقش ملائکه در قرآن و روایات، به ویژه در ارتباط با عبادت، وحی، و حفاظت از انسان، می‌تواند درک عمیق‌تری از جایگاه و وظایف آن‌ها در نظام هستی فراهم آورد. از سوی دیگر، شیطان به عنوان نماد طغیان و نافرمانی، در حوزه‌هایی مانند انسان‌شناسی، اخلاق و مباحث مربوط به شر و پلیدی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. بررسی نقش شیطان در گمراهی انسان، وسوسه‌های او، و شیوه‌های مقابله با نفوذش، برای هر فردی که به دنبال رشد معنوی و سعادت اخلاقی است، ضروری به نظر می‌رسد. اهمیت مطالعه همزمان ملائکه و شیطان در این است که آن‌ها، دو روی یک سکه هستند و درک دقیق هر یک، به فهم بهتر دیگری کمک می‌کند. مقایسه و تضاد میان این دو، به ما نشان می‌دهد که انسان میان دو نیروی خیر و شر قرار دارد و انتخاب مسیر زندگی او، براساس اختیار و اراده‌ای است که خداوند به او عطا کرده است. در طول تاریخ تفکر اسلامی، شیعه و اهل سنت هر یک به شیوه‌های مختلف به تبیین ماهیت، وظایف، و ارتباط ملائکه و شیطان با انسان پرداخته‌اند. بررسی دیدگاه‌های مختلف در این زمینه، می‌تواند به غنی‌سازی دانش از این مباحث و ایجاد درکی جامع‌تر از آن‌ها کمک کند.

میان انبوه منابع و آراء مختلف در اندیشه اسلامی، بررسی دیدگاه اهل بیت(ع) و به ویژه امام سجاد(ع) درباره ملائکه و شیطان، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این اهمیت به چند دلیل قابل توجیه است: نخست این که نظریات امام سجاد(ع) که در نیمه دوم قرن

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

اول هجری شکل گرفته‌اند، به عنوان یکی از قدیمی‌ترین و اصیل‌ترین تفاسیر شیعی درباره ملائکه و شیطان محسوب می‌شوند. این امر، به ویژه با توجه به فاصله زمانی اندک از دوران پیامبر اکرم(ص)، به روایات و آموزه‌های ایشان اعتبار مضاعفی می‌بخشد. دوم این که چه از منظر اهل سنت (ابن حبان، ۱۰۴؛ ابن عبدالبر، ۱۵۷/۹) و چه از منظر شیعه، امام سجاد(ع) به عنوان عالمی بزرگ و وارث دانش پیامبر(ص) شناخته شده است. احادیث متعدد و متواتری که از ایشان نقل شده، نشان از عمق دانش و بینش ایشان در مسائل دینی دارد. سوم این که یکی از ویژگی‌های بارز روایات امام سجاد(ع) درباره ملائکه و شیطان، جامعیت و تفصیل آن‌هاست. حضرت نه تنها به معرفی مختصر این موجودات پرداخته، بلکه به بررسی نقش آن‌ها در عالم هستی، ارتباطشان با انسان، و شیوه‌های مقابله با وسوسه‌های شیطانی نیز تبیین های کرده اند. این جامعیت، امکان می‌دهد تا به درک عمیق‌تری از این مباحث دست یابند.

به هر حال امام سجاد(ع) به عنوان یکی از ائمه معصوم، میراث گرانبهایی از خود به یادگار گذاشته‌اند که به دو دسته اصلی تقسیم می‌شود: روایات و صحیفه سجادیه. گرچه روایات مستقیم از امام سجاد(ع) به فراوانی روایات سایر ائمه نیست، اما در منابع تاریخی، رجالی و حدیثی اهل سنت، در کنار منابع حدیثی شیعه، تعداد قابل توجهی از آن‌ها گزارش شده است. این روایات عمدتا به موضوعات تاریخی، سیره و برخی مسائل فقهی اختصاص دارند و اطلاعات ارزشمندی درباره زندگی و شخصیت آن حضرت ارائه می‌دهند؛ ولی مهم‌ترین میراث مکتوب از امام سجاد(ع)، بی‌شک صحیفه سجادیه است. این کتاب ارزشمند، مجموعه‌ای از دعاها و نیایش‌های آن حضرت است که در موضوعات مختلفی چون توحید، نبوت، امامت، اخلاق، توسل و... تدوین شده است. (نک : آقابزرگ، ۳۴۵/۱۳؛ اعجاز حسین، ۳۶۷-۳۶۹؛ عمادی حائری، ۳۹۲/۲۹-۳۹۹). صحیفه سجادیه به دلیل عمق معنوی، زیبایی ادبی و جامعیت موضوعات، همواره مورد توجه بوده است که در این پژوهش به عنوان منبع در حوزه مطالعاتی ملائکه و شیطان انتخاب شده است که

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

گنجینه‌ای غنی از معارف اعتقادی و عرفانی است. (جلالی، ۱۵۰).

این مقاله تلاش می‌کند به این سوال بپردازد که ملائکه و شیطان در ادعیه صحیفه سجادیه چگونه مورد بررسی قرار گرفته‌اند؟ به نظر می‌رسد امام سجادع نگاهی توصیف گونه به ملائکه دارد و تلاش می‌کند ترسیمی واقع گرایانه از چیستی و فعالیت های آنان از منظر دینی/ وحیانی ارائه دهد. درباره شیطان هم امام سجادع افزون بر هویت‌شناسی او، تلاش فزاینده ای برای بیان تکنیک های فریبنده او و در مقابل، چگونگی مهارت‌های کنترل او معرفی کند. البته این مقاله به موجودی فراانسانی دیگری در کنار ملائکه و شیطان، به نام جن نیز اشاره کرده است ولی به علت کمی مباحث آن در صحیفه سجادیه، در عنوان مقاله به آن اشاره نکرده است. درباره جن هم باید اشاره کرد که برخلاف دو موضوع قبلی، در صحیفه سجادیه مباحث چندانی مورد بررسی قرار نگرفته است.

این پژوهش با هدف بررسی تصویری که امام سجاد(ع) در صحیفه سجادیه از ملائکه، شیطان و جن ارائه می‌دهند، به این پرسش می‌پردازد که چگونه این موجودات فراطبیعی در ادعیه آن حضرت توصیف شده‌اند؟ امام سجاد(ع) در صحیفه سجادیه، با نگاهی توصیفی به ملائکه پرداخته‌اند و تلاش می‌کند ترسیمی واقع گرایانه از چیستی و فعالیت های آنان از منظر دینی/وحیانی ارائه دهد. در کنار بحث از ملائکه، امام سجاد(ع) به بررسی هویت شیطان و شیوه‌های فریبکاری او نیز پرداخته‌اند. ایشان با رویکردی جامع، به معرفی ابعاد مختلف شخصیت شیطان پرداخته‌اند. همچنین، امام سجاد(ع) راهکارهایی عملی برای مقابله با وسوسه‌های شیطانی و حفظ خود از شر او ارائه داده‌اند.

پیشینه

درباره پیشینه این بحث می‌توان این گونه توضیح داد که پژوهش‌های انجام شده در حوزه شیطان‌شناسی در صحیفه سجادیه، به ویژه توسط علی انجم شعاع، گام‌های مهمی در جهت شناخت دقیق‌تر و جامع‌تر دیدگاه امام سجاد(ع) در این زمینه برداشته است. این

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

پژوهش‌ها عمدتاً بر سه محور اصلی متمرکز شده‌اند: یک. مقاله «تاثیر شیطان بر انسان در تطبیق گزاره‌های صحیفه سجادیه با قرآن» (انجم شعاع، ۱۳۹۳) انجم شعاع در این پژوهش، به بررسی چگونگی تاثیرگذاری شیطان بر انسان و راه‌های مقابله با وسوسه‌های شیطانی پرداخته است. او با تطبیق آموزه‌های صحیفه سجادیه با آیات قرآن، به دنبال یافتن یک تصویر جامع و روشن از نقش شیطان در زندگی انسان بوده است. دو. «واکاوی مصداقی دعا در مقابله با شیطان از منظر صحیفه سجادیه» (انجم شعاع، ۱۳۹۵ش، ۱۳۹۶) در یکی دیگر از پژوهش‌های خود، انجم شعاع به بررسی دعاهای موجود در صحیفه سجادیه برای مقابله با شیطان و نشان داده است که چگونه این دعاها می‌توانند به عنوان سلاحی در برابر وسوسه‌های شیطانی عمل کنند. سه. «مانعیت شیطان در پیشرفت انسان از منظر صحیفه سجادیه با تطبیق قرآنی» (انجم شعاع، ۱۳۹۵) انجم شعاع همچنین به بررسی موانعی که شیطان بر سر راه رشد و کمال انسان ایجاد می‌کند پرداخته است و نشان داده است که چگونه امام سجاد (ع) با ارائه راهکارهای عملی، به انسان‌ها کمک می‌کند تا بر این موانع فائق آیند. علاوه بر پژوهش‌های انجم شعاع، پژوهشی دیگر با نام «تناص قرآنی در صحیفه سجادیه؛ مطالعه موردی موضوع شیطان» (علایی رحمانی؛ معتمد لنگرودی؛ امینی، ۱۳۹۸) نیز توسط علایی رحمانی و همکارانش انجام شده است که به بررسی روابط بینامتنی بین صحیفه سجادیه و قرآن با تمرکز بر موضوع شیطان پرداخته است. این پژوهش تلاش کرده است تا شیوه تاثیرپذیری امام سجاد(ع) از قرآن در بیان موضوع شیطان را مشخص کند. با وجود اهمیت پژوهش‌های انجام شده، این پژوهش‌ها دارای برخی محدودیت‌ها نیز هستند. نخست این که اکثر پژوهش‌ها به طور ویژه بر موضوع شیطان تمرکز کرده‌اند و به موضوعات مرتبط مانند ملائکه و جن کمتر پرداخته‌اند. هم‌چنین هیچ کدام از این پژوهش‌ها به طور کامل و جامع به موضوع شیطان‌شناسی در صحیفه سجادیه نپرداخته‌اند و هر یک بر جنبه خاصی از این موضوع تمرکز کرده‌اند. برای تکمیل پژوهش‌های انجام شده در این زمینه، پژوهش حاضر بر این است که با بررسی جامع‌تر

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

تمام دعاهای مرتبط با ملائکه، شیطان و جن در صحیفه سجادیه و استخراج یک تصویر کلی از دیدگاه امام سجاد (ع) در این زمینه بپردازد.

ضرورت بحث مورد پژوهش هم باید گفت که مطالعات فرشته‌شناسی و شیطان‌شناسی به طور سنتی بر رویکردهای فلسفی (آشتیانی، ۴۸-۴۹)، کلامی (لاهیجی، ۱۰۳-۱۰۴) و عرفانی (نکـ : اسفراینی، ۴۳۵-۴۳۷) متمرکز بوده است. در حالی که سنت وحیانی ـ روایی شیعه، به ویژه در منابعی چون صحیفه سجادیه، دیدگاه‌های منحصر به فرد و ارزشمندی در این زمینه ارائه می‌دهد. این پژوهش با تمرکز بر صحیفه سجادیه، به دنبال پر کردن این شکاف موجود در مطالعات فرشته‌شناسی و شیطان‌شناسی است. صحیفه سجادیه، با ارائه روایاتی از امام سجاد(ع)، تصویری متفاوت از فرشتگان و شیاطین ارائه می‌دهد که با دیدگاه‌های فلسفی و کلامی رایج در برخی موارد متفاوت است. هم‌چنین این پژوهش می‌تواند به عنوان مکمل مطالعات پیشین در حوزه فرشته‌شناسی و شیطان‌شناسی عمل کرده و به غنای این حوزه بیافزاید. یکی از تفاوت‌های اصلی دیدگاه صحیفه سجادیه با دیدگاه‌های رایج در فلسفه و کلام، در خصوص ماهیت جسمانی فرشتگان است. به‌طور خاص در سنت‌های غیروحیانی(نقلی) نگاهی که به فرشتگان دارند عمدتاً مجرد و غیرمادی (نکـ : لاهیجی، ۱۰۷-۱۰۸؛ طبیب، ۶۴۸) یا حداکثر جسمی لطیف (فیاض، ۳۳۶-۳۳۸) است حال آن‌که امام سجاد(ع) در صحیفه سجادیه، به نوعی جسمانیت برای فرشتگان قائل شده است. البته این جسمانیت، جسمانیتی مادی و متراکم نیست، بلکه جسمانیتی لطیف و نورانی است.

در هر صورت، پژوهش حاضر با هدف دستیابی به اهداف زیر انجام شده است: نخست این که یکی از مهم‌ترین اهداف این پژوهش، بازخوانی آموزه‌های اهل بیت(ع) به ویژه امام سجاد(ع) در خصوص ملائکه، شیطان و جن است. با تمرکز بر صحیفه سجادیه به عنوان یکی از منابع اصلی شیعه، سعی شده است تا دیدگاه وحیانی و روایی در این حوزه به طور دقیق بررسی شود. دوم این‌که این پژوهش تلاش می‌کند تا با ارائه یک تفسیر جدید از

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

آموزه‌های صحیفه سجادیه، زمینه را برای شکل‌گیری نظریه‌های معرفتی نوین در حوزه الهیات فراهم کند. در عصر حاضر که رویکرد فلسفی–صدرایی در الهیات شیعه بسیار رواج دارد، (نکـ : صدرالمتالهین، ۳۳۹–۳۴۳) این پژوهش به دنبال ارائه یک رویکرد مکمل و مبتنی بر وحی است. هم چنین با تمرکز بر یکی از منابع مهم شیعه، این پژوهش به غنی‌سازی مطالعات شیعه‌شناسی کمک کرده و به شناخت بهتر ابعاد مختلف اندیشه شیعه می‌انجامد و به برخی از پرسش‌های بنیادین در مورد ماهیت ملائکه، شیطان و جن و ارتباط آن‌ها با انسان پاسخ می‌دهد و به درک بهتر جایگاه انسان در عالم هستی کمک می‌کند. به هر حال این مقاله با این اهداف در سه ساحت مورد بررسی قرار می‌گیرد. یکی فرشته شناسی، دیگری مباحث مرتبط با شیطان‌شناسی.

الف. فرشته شناسی

یکی از نخستین پرسش‌هایی که در مطالعه دعاهای امام سجاد (ع) به ذهن می‌رسد، شناخت دقیق هویت فرشتگان است. امام سجادع در صحیفه سجادیه به عنوان یکی از ارزشمندترین متون دعا و نیایش در شیعه، به طور گسترده به این موضوع پرداخته‌اند. به غیر از هویت‌شناسی، ویژگی‌های عمومی فرشتگان، خطای فرشتگان و ساختار فرشتگان موضوعاتی است که در این قسمت مورد بررسی قرار می‌گیرد.

یک. ویژگی های عمومی فرشتگان

صحیفه سجادیه، به عنوان یکی از ارزشمندترین منابع دینی، تصویری جامع از ویژگی‌های ملائکه ارائه می‌دهد. بر اساس آموزه‌های این کتاب آسمانی، ملائکه موجوداتی پاک و طاهر هستند (نکـ : صحیفه، ۳۸، س۴) که عبادت خداوند متعال را سرلوحه کار خود قرار داده‌اند. (صحیفه، ۳۳، س۸) آن‌ها در عبادت و طاعت خالق خویش هیچ‌گونه خستگی و سستی را تجربه نمی‌کنند. (نکـ : صحیفه، ۳۴–۳۵، س۹ و س ۱–۲؛ هم‌چنین

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

نکـ : صحیفه، ۳۳، س ۷–۸) ملائکه علاوه بر عبادت، وظایف دیگری نیز بر عهـده دارنـد. آن‌ها امانت‌دار هستند (صحیفه، ۳۴، س۹)، اهل خضوع و خشوع‌انـد (صـحیفه، ۳۵، س۴). همچنین، ملائکه دارای احساسات هستند و از دیدن اعمال نیک انسان‌ها شـاد مـی‌شـوند. (صحیفه، ۶۴، س ۵–۶) یکی از ویژگی‌های جالب توجه ملائکه، بی‌نیازی برخی از آن‌ها به غذا و نوشیدنی است. (نکـ : صحیفه، ۳۶، س۳) ملائکه در آسمان‌ها و زمین ساکن هسـتند (صحیفه، ۳۶، س۳؛ ص۵۲، س۶–۸؛ ص۳۴، س ۹–۶۸) و هر کـدام وظـایف خاصـی بـر عهده دارند. آن‌ها دارای اعضای بدن هستند و می‌توانند ببینند و بشـنوند (صـحیفه، ۳۵، س ۳–۴) و انسان‌ها در برخی مواقع می‌توانند آنان را مشاهده کنند. (نکـ : صحیفه، ۲۰۵، س۳)

دو. خطای فرشتگان

در نگاه اول ممکن است تصور شود کـه فرشـتگان بـه دلیـل مقـام والا و عصـمت، از هرگونه خطا و کوتاهی مبرا هستند. اما امام سجاد (ع) به این نکته ظریف اشاره می‌کنند کـه فرشتگان نیز مانند انسان‌ها، ممکن است در انجام وظایف خـود کوتـاهی کننـد یـا از روی غفلت مرتکب اشتباه شوند. برای توضیح این مـدعا ابتـدا بایـد مبـانی حضـرت در بحـث فرشتگان را مرور کرد:

نخست این‌که امام سجاد(ع) در صحیفه سجادیه، فرشتگان را موجوداتی عابـد و مطیـع توصیف می‌کنند که همواره در حال عبادت و ستایش خداوند هستند. (نکـ : صحیفه، ۲۱۶، س ۴–۸) این موجودات آسمانی، خداونـد را حمـد، (صـحیفه، ۲۸، س۵) تقـدیس (نکـ : صحیفه، ۳۳، س ۶–۷)، تسبیح (صحیفه، ۳۵، س ۲ و ۶–۸) و تعظـیم (صـحیفه، ۳۵، س۳) می‌کنند. حضرت می‌فرماید فرشتگان ماننـد انسـان‌هـا در مـاه رمضـان (احتمـالاً بـه‌طـور خاص‌تر) به عبادت خدا مشغول می‌شوند (صحیفه، ۲۱۶، س ۸–۹).

دو. امام سجاد (ع) به تفاوت در مقام و منزلت فرشـتگان نیـز اشـاره دارنـد. برخـی از فرشتگان به دلیل عبادت خالص و اطاعت محض از خداوند، بـه مقامـات والاتـری دسـت

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

یافته‌اند. برای مثال، ایشان به مقام رفیع میکائیل اشاره می‌کنند که به دلیل بندگی خالص، به چنین جایگاهی رسیده است. (صحیفه، ۳۴، س۴). در واقع انواع فرشتگان و مقام‌های آن‌ها، که به تفصیل در ادامه مقاله از آن گفتگو می‌شود، بسته به ظرفیت و فعالیت‌های آنان است و از سوی دیگر خداوند برای آنان پاداش قائل است (صحیفه، ۲۰۸، س ۴-۸). این پاداش به این معناست که خداوند آنها را عقاب هم می‌کند چرا که پاداش و عقاب، پیامد اراده و اختیار فرشتگان است.

سه. در دعایی، امام سجاد(ع) از خداوند می‌خواهد که بر فرشتگانی که اشتباهات ناشی از غفلت‌ها، مانع بیخبری آنان از تعظیم الهی نمی‌شود (صحیفه، ۳۵، س ۲-۳) و هم‌چنین بر فرشتگانی که از دستوارت الهی نافرمانی نکرده و در آنچه مامورند پیروی می‌کنند، درود بفرستد (صحیفه، ۳۷، س ۶-۷). از این عبارت آشکار است که برخی از ملائکه احتمالاً دچار غلفت و یا نافرمانی‌هایی ممکن است بشوند. به‌طور خاص در بحث نافرمانی می‌توان به سجده ملائکه بر آدم که خداوند متعال در قرآن به آن اشاره کرده، توجه نمود. هم چنین طبق توضیحات امام سجاد (ع)، فرشتگان نیز به کوتاهی‌های خود نیز اقرار دارند. آنان هنگامی که گناهکاران را در آتش می‌بینند این گونه خود را مذمت می‌کنند که چرا آن چنان که شایسته بوده است خدا را عبادت نکرده و حق عبادت را به جا نیاوردند. (صحیفه، ۳۵، س ۶-۸) قائل شدن به مرتبه‌ای از خطا برای فرشتگان زمانی بیشتر جلب توجه می‌کند امام سجاد (ع) می‌فرمایند ملائکه دارای امیال و شهوات نیز می‌باشند (صحیفه، ۳۵، س۲).

پنج. البته از این گزارش‌ها «گناه فرشته» برداشت نمی‌شود؛ بلکه حداکثر غلفت یا کوتاهی برداشت می‌شود که خود نوعی خطاست. هم از این‌روست که امام سجاد (ع) می‌فرماید این فرشتگان به عنوان مخلوقات برتر از فرمان او سرپیچی نمی‌کنند. (نک: صحیفه، ۳۴، س ۸).

سه. ساختار فرشتگان

صحیفه سجادیه به تنوع بسیار زیاد فرشتگان اشاره دارد (صحیفه، ۳۶، س۱) که

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

ماموریت‌هایی خاصی به آن‌ها محول شده است. (صحیفه، ۳۸، س ۱-۲) طبق گزارش های صحیفه هر موجودی در عالم هستی، از جمله انسان‌ها، دارای فرشته‌ای نگهبان است که به او نظارت می‌کند (نکـ : صحیفه ۳۸، س۲) این تنوع در نوع، وظیفه و مقام فرشتگان نشان از عظمت و گستردگی عالم خلقت دارد. فرشتگان نزد خداوند دارای مقامات و وظایف متفاوتی هستند. (صحیفه، ص۳۴، س ۳ و ۸؛ ص۳۵، س۸؛ ...). برخی از آن‌ها به عبادت خالص مشغولند، برخی دیگر ماموریت‌های خاصی مانند ثبت اعمال انسان‌ها، حفظ کتاب اعمال و... را بر عهده دارند. این تنوع در مقامات و وظایف، نشان از حکمت بیکران خداوند در آفرینش عالم است. با وجود اهمیت و نقش پررنگ فرشتگان در نظام خلقت، تنها بخشی از آن‌ها شناخته شده هستند. بسیاری از فرشتگان و وظایف آن‌ها ناشناخته است. (صحیفه، ۳۸، س۱-۲). این امر نشان می‌دهد که عالم فرشتگان بسیار گسترده‌تر از آن است که ما تصور می‌کنیم.

امام سجاد(ع) در دعای سوم صحیفه سجادیه به توصیف انواع مختلف فرشتگان پرداخته‌اند. ایشان با نگاهی دقیق و طبقه‌بندی شده، فرشتگان را بر اساس مقام، وظیفه و جایگاه آن‌ها دسته‌بندی کرده‌اند که در دو نوع کلی قابل پیگیری اند: فرشتگان مقرب و فرشتگان مدبر.

ابتدا درباره فرشتگان مقرب باید گفت که امام سجاد (ع) به گروه ویژه‌ای از فرشتگان اشاره می‌کند که به «مقربان درگاه الهی» معروف هستند. این فرشتگان دارای مقام و منزلت بسیار والایی بوده و در نزدیک‌ترین جایگاه به خداوند قرار دارند. امام سجاد(ع) در دعاهای خود، جایگاه فرشتگان مقرب را با جایگاه انبیاء الهی یکسان دانسته (صحیفه، ۲۶، س۱-۳؛ ص ۱۷۱، س ۱-۴) و می‌فرماید که آن‌ها در سرای جاودان و بهشتی قرار دارند. این نشان از مقام بسیار بلند و منزلت والای این دسته از فرشتگان دارد. یکی از ویژگی‌های بارز فرشتگان مقرب، دریافت درود الهی است. امام سجاد (ع) در دعاهای خود به این نکته اشاره می‌کند که خداوند بر این فرشتگان درود می‌فرستد (صحیفه، ۲۲۶، س

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

۸–۹) و این نشان از محبوبیت و جایگاه ویژه آن‌ها نزد خداوند است. فرشتگان مقـرب بـه دلیل نزدیکی به خداوند، همواره مشغول حمد و ثنای او هستند. (نکـ : صـحیفه، ۲۸، س۵) و همواره خدا را عبادت می‌کنند (صحیفه، ۲۱۶، س ۸–۹). آن‌ها از نعمت‌هـای بـی‌کـران الهـی برخوردارند و به همین دلیل، شاکرترین بنـدگان خداونـد محسـوب مـی‌شـوند. خداونـد بـه فرشتگان مقرب پاداش‌های بسیار ویژه و ارزشمندی عطا می‌کنـد. (صـحیفه، ۲۰۸، س ۴–۹؛ صحیفه، ۲۰۸، س ۷–۸). این پاداش‌ها به دلیل عبادت خالص و اطاعت محض آن‌ها از اوامر الهی است. امام سجاد (ع) در برخی از دعاهای خود، از فرشـتگان مقـرب بـا عنـوان «اهـل الزلفه» یاد می‌کنند. (صحیفه، ۳۵، س۹) این اصطلاح به معنای کسانی است که دارای قـرب و منزلت خاصی نزد خداوند هستند. امام سجاد (ع) در برخی دعاها، بـرای بخشـش گناهـان و برآورده شدن حاجات، به حق و منزلت فرشتگان مقرب توسل می‌جویند. (صحیفه، ۲۱۶، س ۸–۹) حضرت از خداوند می‌خواهد همانگونه که در دنیا گناه‌های مـا را از خلایـق پوشـانده است در سرای آخرت هم در مقابل فرشتگان مقرب و... و نیز اسرارمان را بپوشاند. (صـحیفه، ۱۷۱، س ۲–۴) این نشان از اهمیت و تأثیرگذاری شـفاعت ایـن فرشـتگان در نـزد خداونـد دارد. امام سجادع پنج نوع فرشته برای ملائکه مقرب نام می‌برد به شرح زیر:

یک. حمله عرش. کسانی که از تسبیح گفتن برای خدا سست و بی‌حال نمی‌شـوند و از منزه و پاک دانستن خدا به ستوه نمی‌آیند، از بنـدگی خـدا خسـته و وامانـده نمـی‌گردنـد، کوتاهی در عمل را بر کوشـش در اجـرای دسـتورات تـرجیح نمـی‌دهنـد، از شـیفتگی و سرگشتگی نسبت به خدا غفلت نمی‌ورزند. (صحیفه، ۳۳، س ۶–۹) به نظر می‌رسد این هـا همان کسانی هستند که به خاطر کوشش پیوسته و دائمشان، ملامت بر آن‌ها وارد نمی‌شـود؛ و از هیچ زحمتی، خستگی و سستی و ناتوانی به آنان راه پیدا نمی‌کند؛ امیال و شـهوات، از تسبیحت بازشان نمی‌دارد؛ و فراموشی ناشی از غفلت‌ها آنان را از تعظیم به تو جدا نمی‌کند (صحیفه، ۳۵، ۲–۴). فرشتگانی که چشمانشان در شدت خشـوع اسـت و در اثـر فروتنـی خود را لایق دیدار تو نمی‌دانند، در برابر عظمت خدا سر به زیر افتـاده‌انـد و شوقشـان بـه

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

آنچه نزد توست، طولانی است به یاد نعمت‌هایت شیفته‌اند؛ در برابر عظمت و بزرگی کبریایی‌ات فروتن‌اند (صحیفه، ۳۵، س ۳-۶). اینان فرشتگان اختصاصی خدا هستند که در سایه تقدیس خدا، از خوراک و آشامیدن بی‌نیازند؛ و در اندرون طبقات آسمان‌هایت ساکن هستند (صحیفه، ۳۶، س ۱-۳).

دو. اسرافیل که صاحب شیپور است؛ آن بلند مرتبه‌ای که چشم به راه اجازه و فرود آمدن دستور از جانب خداست و با رسیدن فرمان خدا با یک بار دمیدن در شیپور، افتادگان در زندان گور را از خواب مرگ بیدار کند (صحیفه، ۳۴، ۱-۳). هم‌چنین فرشتگانی که منتظرند که فرمان خدا آید که وعده به پایان رسیده (و قیامت شده است)، بر کرانه‌ها/ اطراف آسمان قرار گیرند (صحیفه، ۳۶، س۴). شاید این ها اعوان اسرافیل باشند.

سه. میکائل که نزد خداوند صاحب مقام و مرتبه است و به دلیل طاعت خداوند دارای درجه‌ای بلند است (صحیفه، ۳۴، س ۳-۴).

چهار. ملائکه‌ای که امین وحی و رسالات خدا هستند. از این دست ملائکه نخست باید به جبرائیل اشاره کرد که امین وحی است که میان اهل آسمان‌ها همه از او فرمان می‌برند و دارای امکان ارجمند و مقرب نزد خدا است (صحیفه، ۳۴، س ۴-۵). دیگری ملائکه‌ای که پیام‌های غیبی خدا را به رسولان تو ابلاغ می‌کنند (صحیفه، ۳۵، س۹). امام سجاد (ع) به طور عموم از ملائکه‌ای نام می‌برد که امین وحی هستند و ساکنان آسمان‌ها (سکان السماء) هستند (صحیفه، ۳۴، س ۸-۹). به نظر می‌رسد این‌ها همین ملائکه دسته چهارم می‌باشند.

پنج. روح که از امر خداست (صحیفه، ۳۴، س۷) و بر فرشتگان حجاب‌ها گمارده «مَلَائِکَةِ الْحُجُبِ» نام شده است (صحیفه، ۳۴، س ۷-۸).

امام سجاد(ع) در جای دیگری از همین دعا سوم، درباره دسته دیگری از ملائکه با نام «الروحانیین من ملائکتک» نام می‌برد که به نظر می‌رسد منظور همین ملائکه مقرب باشد. الروحانیین طبق توضیحی که در متن صحیفه آمده است احتمالا همان ملائکه مقرب و دارای منزلت خدا هستند (نک : مجلسی، ۱۴۰۳ق، ۲۲۵/۵۶) پدر علامه مجلسی، محمد

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

تقی مجلسی (م. ۱۰۷۰ ق.)، هم به این نکته توجه کرده است و «الروحانیین من ملائکتک» را جزء همین ملائکه مقرب توضیح داده است. (مجلسی، ۴۷۰/۵-۴۷۱؛ برای نظر خلاف این ایده نکـ : مجلسی، ۲۲۶/۵۶) هم‌چنین در سنت عرفانی شیعه «الروحانیین» را همان ملائکه مقرب دانسته‌اند. (آملی، ۲۵۷)

دسته دوم ملائک، به غیر از فرشتگان مقرب، فرشتگانی هستند که مدبرات عالم بر عهده آنان است. آنان گروهی گسترده و متنوع هستند که مسئولیت اداره امور جهان مادی و معنوی را برعهده دارند. این فرشتگان با قدرت و دانش الهی، نظم و هماهنگی شگفت‌انگیزی را در عالم برقرار می‌کنند و به فرمان خداوند، پدیده‌های طبیعی و حوادث زندگی انسان‌ها را مدیریت می‌کنند که می‌توان نام آنها را مهندسان کیهانی و حافظان نظام هستی گذاشت که خود چند گروهند:

گروه اول که مسئولیت کنترل چرخه آب در طبیعت را بر عهده دارند. آن‌ها با حرکت دادن ابرها، ایجاد رعد و برق، و بارش باران و برف، به تنظیم آب و هوا و تأمین نیازهای زمین و موجودات زنده می‌پردازند. (صحیفه، ۳۶، س ۴-۵؛ صحیفه، ۳۶، س ۵-۶)؛

گروه دوم که حافظ تعادل در طبیعت هستند. این فرشتگان، میزان بارش، شدت تگرگ و وزش باد را تنظیم می‌کنند (صحیفه، ۳۶-۳۷، س ۹ و ۱) تا از وقوع بلایای طبیعی جلوگیری شود و تعادل در طبیعت حفظ گردد. امام سجاد (ع) درباره این فرشتگان می‌گوید آنان که برف و تگرگ را بدرقه می‌کنند (صحیفه، ۳۶، س۶)؛ فرشتگانی که همراه قطره باران، چون ببارد، فرود آیند (صحیفه، ۳۶، س۷)؛ آنان که سرپرست خزینه‌های بادند (صحیفه، ۳۶، س۸)؛

گروه سوم ناظران کوه‌ها هستند. اینان بر کوه‌ها گماشته شده‌اند تا از استحکام آن‌ها اطمینان حاصل کنند و از وقوع زمین‌لرزه و رانش زمین جلوگیری کنند. (صحیفه، ۳۶، س ۸-۹)؛

گروه چهارم حافظان اعمال و سرنوشت انسان هستند. اینان فرشتگانی هستند که اعمال نیک و بد انسان‌ها را ثبت می‌کنند و در روز قیامت به عنوان شاهد بر اعمال آن‌ها حاضر

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

می‌شوند. فرشته مـرگ و یـاران او، مسـئولیت قـبض روح و انجـام حسابرسـی از اعمـال انسان‌ها را برعهده دارند. هم چنین فرشتگانی مانند رضوان و مالک، بـه ترتیـب مسـئولیت پذیرایی از اهل بهشت و نگهبانی از جهنم را بر عهده دارند. (صحیفه، ۳۷، س ۳-۶).

گروه پنجم از این ملائکه هم در حوزه انسان‌ها فعالیت می‌کنند. این فرشتگان مسئولیت ارسال نعمت‌ها و بلاها به انسان‌ها را برعهده دارند تا آن‌ها را به سوی خیر و صلاح هدایت کنند. آنان به طور مداوم اعمال و رفتار انسان‌ها را نظاره می‌کنند و براساس آن، پـاداش یـا عقاب آن‌ها را تعیین می‌کنند. (صحیفه، ۳۷، س ۱-۲)؛

ب. شیطان شناسی

در بحث شیطان‌شناسی به بررسی سه مسئله در شناخت شـیطان بـا عنـوان هویـت‌شناسـی شیطان، روش‌های او و مهارت‌های کنترل شیطان طبق ادعیه صحیفه سجادیه پرداخته می‌شود:

یک. هویت شیطان

براساس آموزه‌هایی که امام سجاد (ع) مطرح می‌کند، شیطان به عنوان یکی از دشـمنان خداوند معرفی شده است. (صحیفه، ۱۶۸، س ۲؛ ص ۲۱۸، س ۷-۸) او با یـاری لشـکر و اعوان خود، همواره در تلاش است تا انسان را از مسیر حق منحرف کرده و به سوی گناه و معصیت بکشاند. (صحیفه، ۹۵، س۹)، خداوند متعال نیز با آگـاهی از ایـن نیـت پلیـد، بـه شیطان فرصتی تا روز قیامت داده تـا در ایـن راه تـلاش کنـد. (صـحیفه، ۱۶۸، س ۲؛ ص ۲۱۸، س ۷-۸ ، ص۱۶۸، س۳). شیطان دارای پناهگاه‌هایی است (صحیفه، ۹۵، س۹) کـه از آنجا به اغوای انسان می‌پردازد. او از گمراهی انسان و خواری او در برابر خداونـد طعـم دارد/ لذت می‌برد (صحیفه، ۹۲-۹۳، س ۱ و ۹) و با هر گناه و معصیتی که انسان مرتکـب می‌شود، بر پیروزی خود بر خداوند مغرورتر می‌شود. در حقیقت، شیطان با هر گناه انسـان، خداوند را به دلیل این عمل ناشایسـت شـماتت مـی‌کنـد. (صـحیفه، ۶۳، س ۲-۳). امـام

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

سجاد(ع) نیز بر این نکته تأکید دارند که شیطان نه تنها دشمن خداوند، بلکه دشمن قسم‌خورده انسان نیز هست. (صحیفه، ۱۲۵، س ۹؛ ص ۱۳۵، س ۴-۶). او با فریب و نیرنگ، انسان را به ورطه هلاکت می‌کشاند و از سعادت و رستگاری او جلوگیری می‌کند.

امام سجاد(ع) به زیبایی به نقش انسان در مواجهه با وسوسه‌های شیطانی اشاره می‌کنند. ایشان می‌فرمایند که شیطان انسان را به گناه دعوت می‌کند اما انسان در پذیرش یا رد این دعوت کاملاً مختار است. (صحیفه، ۸۶، س ۸-۹)؛ یعنی انسان با آگاهی کامل و به طور اختیاری تصمیم می‌گیرد که به ندای شیطان پاسخ مثبت دهد یا آن را رد کند. (صحیفه، ۸۶، س ۸-۹). این بدان معناست که انسان نمی‌تواند گناهان خود را به گردن شیطان انداخته و مسئولیت آن‌ها را از خود سلب کند. شیطان تنها وسوسه می‌کند و راه را نشان می‌دهد، اما تصمیم نهایی برای انجام گناه بر عهده خود انسان است. شیطان نیز به خوبی از این موضوع آگاه است. به همین دلیل، به محض اینکه انسان مرتکب گناهی شد و خشم خداوند را برانگیخت، بلافاصله از او روی برمی‌گرداند و مسئولیت رفتارهایش را نمی‌پذیرد. در واقع، شیطان تنها تا زمانی که انسان در دام گناه گرفتار شود، به او توجه دارد و پس از آن، او را رها کرده و به دنبال طعمه جدیدی می‌گردد. (نک: صحیفه، ۱۶۸، س ۴-۹).

امام سجاد(ع) به روشنی به حضور همیشگی و گسترده شیطان در زندگی انسان اشاره می‌فرمایند. شیطان نه تنها در محیط اطراف ما حضور دارد، بلکه می‌تواند به قلب انسان نیز نفوذ کرده و در آن سکونت گزیند. (صحیفه، ۹۳، س ۱-۲). به عبارت دیگر، شیطان مانند خونی است که در رگ‌های انسان جریان دارد و در تمام ابعاد زندگی او تأثیرگذار است. (نک: صحیفه، ۱۳۵، س۷).

شیطان با استفاده از دام‌ها و فریبکاری‌های مختلف، تلاش می‌کند تا انسان را از مسیر حق منحرف کرده و به سوی گناه و تباهی بکشاند. (صحیفه، ۴۵، س ۱-۲؛ ص۹۱، س ۷-۸) او همواره با وسوسه و القای افکار پلید، انسان را از اطاعت خداوند بازمی‌دارد و او را به انجام اعمال ناشایست وامی‌دارد. (صحیفه، ۹۵، س۲).

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

شیطان تلاش می‌کند با فساد و تبهکاری، زمینه لغزش انسان را فراهم کند (صحیفه، ۱۲۶، س ۲-۳). او می‌تواند بر انسان مسلط شود (صحیفه، ۹۳، س۷) که در این صورت دیگر انسان نمی‌تواند بر او سلطه‌ای داشته باشد (صحیفه، ۱۳۶، س۶). با سلطه شیطان امورات انسان به دست او می‌افتد. او می‌تواند در امور زندگی انسان چالش ایجاد کند و با تدبیر در امورات انسان در تصمیم‌گیری‌ها دخالت کند (صحیفه، ۹۵، س ۷-۸). شیطان انسان را از تصمیم بر انجام کارهای شایسته منصرف می‌کند (صحیفه، ۱۳۷، س۱) و باعث گناه می‌شود (صحیفه، ۱۶۸، س ۳-۵).

پیروی از وسوسه‌های شیطانی، انسان را به ورطه هلاکت می‌کشاند. شیطان با فریبکاری و نیرنگ، شخص را از مسیر حق منحرف کرده و به تدریج او را از خداوند دور می‌کند. (صحیفه، ۹۱، س ۷-۸)، این دوری نه تنها موجب خشم الهی می‌شود (صحیفه، ۹۱، س ۶-۷) بلکه انسان را از رحمت بی‌کران الهی نیز محروم می‌سازد. در حقیقت، شیطان انسان را تا جایی در گناه فرو می‌برد که نه تنها در دنیا، بلکه در آخرت نیز هیچ پناهگاه و شفیعی برای او باقی نمی‌ماند. در واقع پیروی از شیطان، انسان را به ورطه نیستی و نابودی ابدی می‌کشاند. هم‌چنین فعالیت‌های شیطان باعث می‌شود که انسان در قیامت هیچ قلعه محکمی که مانع عذاب الهی شود و برای او پناهگاهی از عقوبات شود، باقی نماند (صحیفه، ۱۶۸-۱۶۹، س۹ و ۱). در نهایت سرانجام همه این پیروی ها از شیطان چیزی جز آتش جهنم نیست (صحیفه، ۱۴۰۴ق، ۸۷، س ۱-۲). هم از این روست که امام سجاد(ع) می‌فرماید: «خداوندا به من طول عمری عطا کن که آن را صرف اطاعت تو کنم پیش از آنکه چراگاه شیطان شود» (صحیفه، ۱۰۱، س ۳-۴).

دو. روش‌های شیطان

شیطان با بهره‌گیری از حیله‌گری و نیرنگ‌های پیچیده، همواره در تلاش است تا انسان را از مسیر حق منحرف کرده و به دام گناه بکشاند. (صحیفه، ص ۹۴، س ۹؛ صحیفه،

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

ص۱۳۵، س ۳-۶) او با استفاده از ترفندهایی مانند اغواگری (صحیفه، ص۹۱، س ۷-۸) و گمراهی (صحیفه، ۱۳۶، س۳؛ ص۹۴، س۶؛ ص۹۱، س ۶-۷) سعی می‌کند انسان را به خواب غفلت فرو ببرد (صحیفه، ۹۳، س ۴-۵) و از این طریق بر او مسلط شود. شیطان به خوبی می‌داند که انسان‌ها در برابر وسوسه‌ها آسیب‌پذیر هستند و به همین دلیل هیچ گاه از انسان غافل نیست. او با استفاده از نقاط ضعف انسان‌ها، آن‌ها را به سمت گناه سوق می‌دهد. نکته مهم آن است که شیطان هرگز از انسان غافل نمی‌شود، حتی اگر انسان از او غافل باشد. (صحیفه، ۱۳۵، س۸). او همواره در کمین است تا فرصتی برای نفوذ در دل انسان پیدا کند و به او آسیب برساند. شیطان با حیله‌گری و فریبکاری، همواره در تلاش است تا انسان را به سوی گناه و تباهی بکشاند. (صحیفه، ۲۰۲، س ۸-۹؛ ص۱۳۵، س ۸-۹؛ ص۹۱، س۶). او با وعده‌های دروغین (صحیفه، ۹۱، س۷) و وسوسه‌های فریبنده، انسان را به انجام کارهای زشت و ناپسند تشویق می‌کند. (صحیفه، ۹۳، س۸) شیطان با ایجاد آرزوهای واهی و سپس بر هم زدن آن‌ها، باعث ناامیدی و یأس انسان می‌شود. همچنین، او با وارونه‌نمایی حق و باطل، انسان را گمراه کرده و از مسیر مستقیم دور می‌کند. (صحیفه، ۱۳۶، س ۲-۳). به عبارت دیگر، شیطان با استفاده از انواع ترفندها و نیرنگ‌ها، سعی می‌کند تا انسان را از یاد خدا غافل کند. (صحیفه، ۱۸۶، س ۲-۳).

شیطان به انسان شجاعت در گناه می‌دهد (صحیفه، ۱۳۶، س۹) و باعث می‌شود انسان کوتاهی در اوامر و انجام نواهی الهی را با غرور مرتکب شود (صحیفه، ۱۵۶، س ۵-۷). هم‌چنین یکی از کارهای شیطان آن است که باطل را نزد انسان (خوب) جلوه دهد و انسان را فریب دهد (صحیفه، ۹۳، س ۳-۴). شیطان به وسیله بدگمانی، سوء ظن و ضعفِ در یقین تلاش می‌کند که بر انسان مسلط شود (صحیفه،۱۷۳، س ۵-۷). در نگاه شیطان ایجاد شبهه و توجه به شهوات از راه‌های تعرض (نفوذ) او به انسان می‌باشد (صحیفه، ۱۳۶، س ۱-۲). او تلاش می‌کند تا انسان را از غیر خدا بترساند (و از این طریق باعث گمراهی/ معصیت انسان می‌شود.) (صحیفه، ص ۱۳۵، س ۸-۹) شیطان انسان را از عذاب و کیفر ایمن می‌کند

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

(صحیفه، ۱۳۵، س ۸–۹) او احساس اطمینان به انسان جهت عدم عقاب می‌دهد و با وعده‌هایی از جنس دروغ سعی در فریب انسان دارد (صحیفه، ۹۱، س۳؛ ص۱۳۶، س۲).

سه. مهارت‌های کنترل شیطان

البته برای کنترل شیطان مهارت‌هایی وجود دارد (صحیفه، ۹۳، س۴) که از طرف امام سجاد(ع) به آن‌ها اشاره شده است. یکی از بهترین راه‌های مقابله با شیطان از منظر امام سجاد (ع) کمک خواستن از خداست. حضرت از خداوند متعال می‌خواهد که انسان را در مقابل مکرهای او حفاظت کند (صحیفه، ۱۳۶، س ۵–۶؛ ص ۴۵، س ۱–۲) و مکر او را نابود کند (صحیفه، ۹۴، س۹). بر شیطان و شیطانیان با قدرت و سلطنت (صحیفه، ۱۳۶، س۴) خود غلبه کند (صحیفه، ۹۴، س۹). دوری از فریب شیطان (صحیفه، ۲۱۸، س ۵–۸) و دام‌های او (صحیفه، ۴۵، س۲) و مجاورتِ با او را حفظ کند (صحیفه، ۱۷۳، س ۶–۸) و با چنین رفتاری بینی شیطان بر خاک بمالد (صحیفه، ۹۵–۹۴، س ۱ و ۹). هم‌چنین انسان باید از تسلط، (صحیفه، ۵۸، س۴؛ ص ۱۷۳، س۷) وسوسه‌ها (صحیفه، ۹۱، س۶)، مکر و حیله‌ها (صحیفه، ۹۱، س ۶–۷)، وعده‌های دروغین (صحیفه، ۹۱، س۷)، و دام‌ها (صحیفه، ۹۱، س ۷–۸) و طمع‌های (صحیفه، ۹۲، س ۱ و ۸) شیطان به خداوند پناه برد.

امام سجاد (ع) از خداوند می‌خواهد که خداوند شیطان را ذلیل و خوار کند و پرده و سدی محکم بین ما و او قرار دهد که نتواند آن را بشکافد (صحیفه، ۹۲، س ۳–۴). هم‌چنین شیطان را به دشمنان خودش مشغول دارد و با حسن تدبیر، ما را حفظ کند و مکر او را دور کند به گونه‌ای که جای پایش هم در زندگی نماند (صحیفه، ۹۲، س ۶–۸). امام سجاد (ع) نیز برای حفظ خانواده و ذریه‌اش از شر شیطان از خداوند می‌خواهد که آنان را در برابر شرور شیطان رانده شده حفظ کند (صحیفه، ۱۲۵، س۹) و پناه دهد. طبق نظر امام سجاد (ع) انسان نه تنها خودش نباید دعوت شیطان را اجابت کند بلکه باید همه افرادی که از او حرف شنوی دارند و نهی کردن او در آنها مؤثر است را به عدم تبعیت از شیطان فرمان دهد (صحیفه، ۹۵، س ۲–۴).

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

امام سجاد (ع) موارد دیگری برای کنترل شیطان مطرح می‌کند. از این موارد می‌توان به: جدیت و تلاش در راه محبت خدا (صحیفه، ۹۲، س۴-۳)، توفیقات الهی (صحیفه، ۹۳، س۵)، لطف الهی که با کمک آن می‌توان حیله‌های شیطان را نابود کرد (صحیفه، ۹۳، س ۷-۸)، شناخت باطل و حفاظت الهی (صحیفه، ۹۳، س ۲-۴)، هدایت در قبال گمراهی شیطان (صحیفه، ۹۲، س ۸-۹)، دشمنی با شیطان (صحیفه، ۹۵، س۱)، مخالفت با دستورات شیطان (صحیفه، ۹۵، س۲)، نهی دیگران در تبعیت از شیطان (صحیفه، ۹۵، س ۲-۴)، تقوا (صحیفه، ۹۲، س۹)، دعا برای دفع شر (صحیفه، ۱۳۶، س۵) و عدم تسلط شیطان (صحیفه، ۹۳، س۷؛ ص۲۱۸، س۸)، تضرع (صحیفه، ۱۷۳، س ۷-۸)، حقانیت در عبودیت الهی (صحیفه، ۹۵، س۷)، عبادت و پرستش خدا (صحیفه، ۹۲، س ۲-۳) و روزه (صحیفه، ۲۲۹، س۴) اشاره کرد. از دیگر کارهایی که انسان می‌تواند برای دفع شیطان انجام دهد دعا کردن برای در امان ماندن خویشاوندان، همسایگان، افراد با ایمان و با اخلاص در پذیرش وحدانیت خدا از شر شیطان از مواردی است که امام سجاد (ع) بدان اهتمام داشته‌اند و از خداوند در قبال شیطان طلب دژی محکم و نگهدارنده و سلاح‌های برنده و زره‌های حفظ کننده، نماید (صحیفه، ۹۳، س۹).

ج. جن‌شناسی

امام سجاد (ع) مباحث خاصی درباره جن در صحیفه سجادیه مطرح نکرده است و از میان بحث مرتبط با فرشته و شیطان کمترین توجه بان این موجود بوده است. حضرت درباره جن می‌فرماید که جن از دیگر مخلوقات خداوند است که مانند ملائکه و انبیاء و انسان‌ها بر پیامبر و خاندان او درود می‌فرستند (صحیفه، ۲۵۲-۲۵۳، س ۹ و ۱-۲). هم‌چنین برخی از آنان می‌تواند به انسان آسیب بزند (نک: صحیفه، ۱۲۶، س ۵-۶).

نتیجه مقاله

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

یک. این مقاله به بررسی سه موجود/ مخلوق فراانسانی، یعنی فرشته، شیطان و جـن در صحیفه سجادیه پرداخت. بیشتر حجم گزارش‌ها درباره این سه مرتبط با فرشـتگان اسـت. بخشی از این گزارش‌ها ناظر به هویت و انواع ملائکه است.

امام سجاد(ع) ملائکه را موجوداتی به تصویر می‌کشد که گویا کارگزاران خدا در خلقت خدا هستند؛ به این معنا که هر مخلوقی دارای ملائکه‌ای است که خداوند وظایفی بـرای آن مشخص کرده است. آنان مطیع اوامر خداوند متعال هستند و تعداد آن‌ها بسیار زیـاد اسـت. آنان مقامات و رتبه‌های متفاوتی دارند. بخشی از آنان فرشتگان مقرب هستند کـه در نگـاه امام سجاد(ع) موجوداتی کامل، عابد و مطیع هستند که از جایگاه و منزلت بسـیار والایـی نزد خداوند برخوردارند. آن‌ها همواره مشغول عبادت و حمد و ثنای خداونـد هسـتند و از پاداش‌های ویژه الهی بهره‌مند می‌گردند. توسل به این فرشتگان، یکی از روش‌هـای تقـرب به خداوند و استجابت دعاها است. دسته دوم ملائک، نقش بسیار مهمـی در حفـظ نظـم و تعادل در جهان و هدایت انسان‌ها به سوی سعادت دارند. شناخت وظـایف و قـدرت ایـن فرشتگان، به ما کمک می‌کند تا به عظمت و حکمت خداوند پی ببریم و در برابر او خاضـع و متواضع باشیم. درباره شیطان هم امام سجاد (ع) وی را موجودی می‌نامد که دشمن خـدا و انسان است. او شری است که وظیفه خود را انحراف انسان از خدا تعریف کـرده اسـت و هیچ‌گاه مسولیت رفتار خود را نمی‌پذیرد. او در تمام ساحت‌های زندگی انسان حضور دارد و تلاش می‌کند بر بندگان خدا سلطه پیدا کند. رفتاری کـه خشـم خـدا را در پـی خواهـد داشت و ثمره‌ای جزء جهنم ندارد. امام سجاد (ع) رفتارهایی برای کنترل و مهـار شـیطان و حیله‌هایش مطرح کرده است که هم از نظر فکری و هم عملی، مهارت‌هایی برای رهـایی از شیطان به شمار می‌رود. در بحث جن هم امام سجاد (ع) ویژگـی‌هـای خاصـی را معرفـی نمی‌کند ولی درباره آن‌ها اشاره می‌کند که جن این ظرفیت را دارد که به انسان ضربه بزنند.

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

کتابشناسی

۱. صحیفه سجادیه، تحقیق حاج عبدالرحیم افشاری زنجانی، قم، موسسة النشر الاسلامی، ۱۴۰۴ هـ‍ق.
۲. الآملی سیدحیدر، تفسیر المحیط الأعظم والبحر الخظم فی تأویل کتاب الله العزیز المحکم، تحقیق السید محسن الموسوی تبریزی، بی‌جا، مؤسسه فرهنگی و نشر نور علی نور، ۱۴۲۸ق.
۳. ابن حبان، مشاهیر علماء الأمصار، تحقیق مرزوق علی إبراهیم، بیروت، دار الوفاء، ۱۴۱۱ق.
۴. ابن عبدالبر، التمهید، تحقیق: مصطفی بن أحمد العلوی، محمد عبدالکبیر البکری، بی‌جا، وزارة عموم الأوقاف و الشؤون الإسلامیة، ۱۳۸۷ق.
۵. اسفراینی، ملا اسماعیل، أنوار العرفان، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۳ق.
۶. آشتیانی، میرزا احمد، بیست رساله، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۳ش.
۷. إعجاز حسین، کشف الحجب و الأستار، قم، مکتبة مرعشی نجفی، ۱۴۰۹ق.
۸. آقا بزرگ طهرانی، الذریعة، بیروت، دار الأضواء، بی‌تا.
۹. انجم شعاع، علی، تاثیر شیطان بر انسان در تطبیق گزاره‌های صحیفه سجادیه با قرآن، شماره ۹، نشریه حدیث حوزه، پاییز و زمستان، ۱۳۹۳ش.
۱۰. همو، مانعیت شیطان در پیشرفت انسان از منظر صحیفه سجادیه با تطبیق قرآنی، شماره ۸، نشریه علوم و معارف قرآن و حدیث، پاییز، ۱۳۹۵ش.
۱۱. همو، واکاوی مصداقی دعا در مقابله با شیطان از منظر صحیفه سجادیه، شماره ۱، نشریه علوم و معارف قرآن و حدیث، تابستان، ۱۳۹۶ش.
۱۲. جلالی حسینی، سیدمحمدرضا، تدوین السنة الشریفة، قم، مطبعة مکتب الإعلام الإسلامی، ۱۴۱۸ق.
۱۳. صدرالمتالهین، مفاتیح الغیب، تصحیح محمد خواجوی، تهران، موسسه تحقیقات فرهنگی، ۱۳۶۳ش.
۱۴. طیب، سیدعبدالحسین، کلم الطیب در تقریر عقاید اسلام، بی‌جا، کتابخانه اسلام، ۱۳۶۲ش.
۱۵. علایی رحمانی، فاطمه؛ معتمد لنگرودی، فرشته؛ امینی، فریده، شماره ۳۴، نشریه سراج منیر (دانشگاه علامه طباطبایی)، بهار، ۱۳۹۸ش.
۱۶. عمادی حائری، سیدمحمد، صحیفة سجادیه، دانشنامه جهان اسلام، ج ۲۹، انتشارات بنیاد دائره‌المعارف اسلام، تهران، ۱۴۰۰ق.
۱۷. فیاض لاهیجی، گوهر مراد، تهران، نشر سایه، ۱۳۸۳ش.
۱۸. لاهیجی، حسن بن عبدالرزاق، سرمایه ایمان در اصول اعتقادات، تهران، انتشارات الزهراء، ۱۳۷۲ش.
۱۹. همو، رسائل فارسی، تهران، میراث مکتوب، ۱۳۷۵ش.
۲۰. مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، بیروت، مؤسسة الوفاء، ۱۴۰۳ق.
۲۱. مجلسی، محمدتقی، روضة المتقین فی شرح من لا یحضره الفقیه، تحقیق: موسوی الکرمانی و علی پناه الإشتهاری»، بی‌جا، بنیاد فرهنک اسلامی حاج محمدحسین کوشانپور، بی‌تا.

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]